

ЦІЛІСНІСТЬ/ЄДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ: ПИТОМА РИСА ЧИ БАЖАНА МЕТА?

Гриценко

Олександр Андрійович

кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту культурології
НАМ України

Гриценко

Александр Андреевич

кандидат технических наук,
старший научный сотрудник
Института культурологии
НАИ Украины

Hrytsenko

Oleksandr

PhD in Technical Sciences,
Senior research fellow, Institute
of Culturology, National Academy
of Arts of Ukraine

Анотація. Стаття містить критичний огляд розвитку теоретичних уявлень про національну культуру та національний культурний простір, зроблений на підставі концепцій публічної сфери, цивілізаційного процесу, громадянського суспільства (Ю. Габермас, Н. Еліас, Дж. Кін та ін.), нації як культурної (комунікативної) спільноти (Е. Сміт, К. Дойч, Б. Андерсон). Проаналізовано зв'язки цих теорій з вітчизняними концепціями повноти літератури / культури (Д. Чижевський), повноструктурності національної культури (І. Дзюба). Сформульовано поняття національного культурного простору як сукупності публічних сфер різних рівнів, а також поняття його цілісності; описано основні чинники, що її визначають.

Ключові слова: культурний простір, публічна сфера, національна культура, ідентичність, мас-медіа, культурний продукт, глобалізація, цілісність національного культурного простору.

Потреба в переосмисленні теоретичних уявлень про національну культуру, її структурну повноту (єдність, цілісність), її зв'язки з національною та іншими ідентичностями, з громадянським суспільством та медіальним (інформаційним) простором власної країни і світу обумовлюється суперечливим розвитком глобалізаційних процесів, динамічним поширенням новітніх інформаційних технологій і пов'язаних із ними культурних практик. Навіть у давно сформованих модерних націях нині розмивається цілісність національних культур, деформується їхня колись усталена структура; а відповідно — розмиваються, фрагментуються національні ідентичності.

Актуальність цієї проблематики для України особливо гостра, адже процеси формування модерної національної ідентичності та модерної-таки національної культури, в порівнянні з більшістю європейських країн, перебігали тут із значними перешкодами, обмеженнями суспільно-політичного характеру, регулярно зазнавали масштабних і трагічних розривів. А посилення глобалізаційних тенденцій, суперечливих за природою [18], та входження світу в нову інформаційну епоху надали цим процесам додаткової складності й суперечливості, породивши чимало проблем, серед яких не останнє місце посідає й проблема теоретичного осмислення згаданих процесів і явищ, зокрема — проблематичність безоглядного застосування до українського суспільства та його культури теорій, розроблених деінде для інших суспільств і культур¹.

Питання цього роду ставилися в українській гуманітаристиці ще з кінця 1980-х років (від відомої статті І. М. Дзюби “Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність?” [3] — до пізніших праць М. Рябчука [12], В. Євтуха [5], В. Кулика [7] та ін., і навіть великих дослідницьких проєктів², але досі не запропоновано концептуально переконливих відповідей. Запропонувати таку відповідь має на *мети* ця стаття.

Більшість сучасних теорій нації й національної культури сходяться в тому, що модерна нація — це не так сукупність людей одного етнічного походження чи громадян однієї держави, як передусім *культурна спільнота*, об’єднана єдиною модерною культурою в широкому, антропологічному сенсі слова, яка в наш час базується не в останню чергу на системі культурної комунікації в рамках національної держави (важливість такої просторово-комунікаційної системи для націєтворення детально обгрунтував Б. Андерсон) [17].

Для Карла Дойча нація також є “комунікаційною спільнотою”, що їй притаманна єдність культури як системи, збудованої з численних елементів (*building blocks*, тобто цеглин) — таких, як мова, література й мистецтво, вірування й звичаї, а також національні суспільні, політичні, господарчі, культурні інституції [19, 24]. Ці елементи мають бути “компліментарними”, тобто взаємно узгоджуватися й доповнюватися. Отже, національну культуру визначає не унікальність (чи “питома закоріненість”) згаданих “цеглин”, а своєрідність створеної з них конструкції, системи. А необхідною передумовою формування нації та національної культури, за Дойчем, є достатній рівень інтенсивності національного комунікаційного простору.

Зауважу, що така національна культурна конструкція не є закритою чи застиглою — за словами польського соціолога А. Клоковської: “до метафори Дойча про цеглини, з яких складається національна культура, слід додати, що окремі цеглини можуть бути змінені чи замінені” [22, 39].

За Клоковською, “виникнення й функціонування національних культур реалізується через дію механізмів, котрі частково взаємно перетинаються, ...але частково все ж розрізняються емпірично. Ось ці механізми:

- 1) формування символічних систем, загалом притаманне роду людському;
- 2) виокремлення тих символічних систем, що

характеризують певну групу, котра в такий спосіб відмежовується від інших груп;

3) розширення зони існування спільних елементів на більшу спільноту, наприклад — на все плем’я чи державу;

4) поширення культурної спільності поза межі держав та націй” [22, 36].

Нам у цьому випадку йдеться передусім про третій з наведених механізмів, зокрема — в такій характерно українській ситуації, коли “спільні елементи”, напрацьовані в рамках української етнонації (зокрема, мову, почасти — історичну спадщину й традиції), мають присвоюватися всією сукупністю громадян незалежної України, формуючи громадянську українську націю. Чи таке поширення має означати культурну асиміляцію етнічних неукраїнців, чи формування громадянської нації сумісне із збереженням культурного різноманіття мовно-етно-релігійних складників сучасного українського суспільства?

Позитивну відповідь на таке запитання дає, зокрема, концепція “ліберального націєтворення” канадського вченого Віла Кімлічки. На його думку, “громадян модерних ліберальних держав необов’язково об’єднує спільна культура в її “грубшому”, етнографічному розумінні. Якщо ми хочемо зрозуміти природу модерного націєтворення, потрібна інша, “тонша” концепція спільної культури, базованої на спільності мови та суспільних інституцій” [23, 19].

Модерне ліберальне націєтворення — це державна політика, що має на меті “створення єдиної ‘тонкої’ соціальної культури й мови по всій території” [23, 19]. “Тонкої” — з огляду на її тонкість як ‘верхнього шару’ загальної культури суспільства та окремих груп у ньому³. Націєтворення, за Кімлічкою, це процес “забезпечення спільної участі в усіх соціальних інститутах, що функціонують національною мовою, та рівного доступу до цих інститутів” [23, 19–20].

Таке націєтворення не вимагає асиміляції меншин, воно просто передбачає їхню інтеграцію в “тонку соціальну культуру”. На погляд Кімлічки, основним призначенням цієї культури є створення однорідної культурно-ідеологічної основи для демократії та громадянського суспільства. Зазвичай це передбачає ототожнення, принаймні символічне, національної культури з культурою титульної більшості. Цей момент є важливим (і дражливим) для

України: йдеться не просто про створення спільної “тонкої” культури, а й про характер культурної традиції й мовної бази цієї культури. Для деяких авторів, зокр. М. Рябчука, це рівноцінне питання, чи буде Україна справді демократичною і європейською, чи, в разі домінування пострадянської російськомовної культури, вона матиме євразійську (авторитарну) орієнтацію [10, 290–292].

Зрозуміло, що для існування модерної національної культури, навіть у її “тонкому”, ліберальному варіанті, необхідне загальнонаціональне інформаційно-культурне поле, або ж **національний культурний простір**, який забезпечується функціонуванням спільної (не конче рідної для всіх) мови та мережі каналів культурної комунікації, що охоплюють усе суспільство, котре в процесі комунікації перетворюватиметься на зрілу, цілісну модерну націю. Можна сформулювати головні “технічні” передумови існування такого спільного культурного простору:

спільність мови, “тонкої” культури, базових цінностей;

єдина загальнодержавна система освіти, в ідеалі ґрунтована на єдності навчальних програм;

наявність і поширеність (популярність) загальнонаціональних ЗМІ;

тісні комунікаційні зв'язки між регіонами країни, що є складником господарських і міжлюдських (культурних) зв'язків.

Однак змістовна конкретизація таких передумов залежить від сенсу, що його ми вкладаємо в поняття національного культурного простору, від його зв'язку з іншими схожими поняттями, що використовуються в науці. На наш погляд, змістовно найближчим є ширше поняття **публічної сфери**, що сформувалося в суспільно-політичній думці Заходу ще у XVIII ст., а в XX ст. здобула всебічне теоретичне осмислення, передусім завдяки Юргенові Габермасу [1] та Дж. Кіну [6].

Детально аналізуючи, як розвивалися громадянські публічні сфери в кількох країнах Західної Європи в модерну добу, Габермас, однак, утримується від єдиного і всеохопного визначення публічної сфери (в українському перекладі невдало названої “відкритістю”), бо, на його думку, її розуміння є історично обумовленим і міждисциплінарним, тож таким мусить бути й аналіз⁴.

Водночас Габермас, готуючи друге видання своєї вже хрестоматійної книжки, погодився з деякими

її критиками, що в реальному житті (наприклад, у Британії XIX — початку XX ст.) громадянська публічна сфера на національному рівні нерідко стає нецілісною, немовби роздвоюється — на “тегемоністичну” (в сенсі А. Грамші) та “плебейську” (що її складниками є культура робітничого класу, радикальна соціальна ідеологія й політична активність) [1, 13]. Проблеми, вартої занепокоєння, Габермас у такому роздвоєнні не зауважив, а даремно. Адже саме з “плебейських” публічних сфер вирости і якомінський терор, і більшовизм із його “ліквідацією ворожих класів”, і культурна революція в Китаї. Натомість Габермас дуже занепокоєний масмедійним маніпулюванням суспільною думкою за “капіталізму”.

Застереження Ю. Габермаса проти “неісторичних” теоретичних узагальнень не спинили інших науковців. Зокрема, за визначенням британського філософа Джона Кіна, “*публічна сфера* — це особливий тип просторових відносин між багатьма людьми, зазвичай поєднаними певними засобами комунікації (телебачення, радіо, телефон, супутниковий зв'язок, електронна пошта тощо), у яких виникають ненасильницькі суперечки та конфлікти, пов'язані з владними відносинами у спільноті та в ширшому середовищі соціально-політичних структур, у яке занурені учасники спілкування” [6, 161–162].

Для утворення публічної сфери потрібна спільна мова всіх учасників публічної комунікації, наявність регулярного каналу (мережі) зв'язку, нарешті, спільне поле інтересів (соціальних, політичних, культурних), без чого комунікування стає просто непотрібним.

Дж. Кін, на відміну від Габермаса, не зосереджується на розгляді “громадянської відкритості” на загальнонаціональному рівні, а пропонує таку типологію публічних сфер:

“по-перше, *мікропублічні сфери*, що охоплюють десятки, сотні чи навіть тисячі учасників, які взаємодіють переважно на субдержавному рівні;

по-друге, *мезопублічні сфери*, котрі зазвичай охоплюють мільйони громадян що взаємодіють на рівні національних держав;

по-третє, *макропублічні сфери*, що охоплюють сотні мільйонів чи навіть мільярди людей, які беруть участь у глобальних дискусіях на світовому рівні” [6, 162–167].

Іншими словами, мікропублічні сфери — це

професійні середовища, об'єднання за інтересами, молодіжні угруповання, різного роду “тусовки”, гуртки, фан-клуби тощо, загалом — те, що ми часто називасмо осередками громадянського суспільства; натомість мезопублічні сфери — це, за словами Дж. Кіна, “такі зони дискусій з питань влади, що охоплюють мільйони глядачів, слухачів та читачів на великих обсягах, котрі переважно збігаються з територіями держав, але часом виходять за їх межі, охоплюючи сусідні аудиторії (як, напр., німецькомовне телебачення і преса — в Австрії), іноді ж зона їхньої дії обмежується певними регіонами держав, як-от Каталонія та Країна Басків в Іспанії” [6, 166].

Дж. Кін, як і Ю. Габермас, не ідеалізує публічних сфер сучасних національних держав, зокрема вказує на їх фрагментованість:

“Ідеал монолітної публічної сфери, пов'язаний з концепцією територіально-окресленої республіки громадян, які стараються жити у відповідності зі своїми уявленнями про громадське благо, нині вже застарів. Замість цього громадське життя сьогодні стало об'єктом “нової феодалізації”... в сенсі модуляризації, тобто утворення складної мозаїки різномасштабних та взаємопов'язаних публічних сфер, які змушують нас радикально переглянути наше розуміння громадського життя, понять громадської думки, громадського блага...” [6, 161].

На основі запропонованого Дж. Кіном “оновленого бачення” громадянського суспільства й керуючись сформульованою раніше засадою ключової ролі культури у формуванні модерної нації, можемо запропонувати своє бачення **національного культурного простору (НКП) — як усієї сукупності мезопублічних та мікропублічних сфер, що функціонують у національній державі (разом із комунікаційними системами, що їх забезпечують, та з їхніми аудиторіями).**

Поза рамками НКП також фактично опиняються ті публічні сфери, які не ідентифікують себе з даною нацією/державою, перебуваючи в її межах лише формально, територіально. Такого роду публічні сфери особливо характерні для постколоніальних суспільств, але й у сучасних глобалізованих суспільствах можуть виникати подібні “нові феоди”, створені, наприклад, детериторіалізованими іммігрантськими громадами.

За таких умов постає питання: якого змісту можна (й має сенс) надавати поняттю єдності або

ж цілісності НКП? Єдиним і цілісним, принаймні в ідеалі, можна вважати культурний простір тоді, коли згадана сукупність публічних сфер охоплює всю територію держави та всіх її громадян, причому є такі мезопублічні сфери (напр., національні телеканали, найпопулярніші друковані ЗМІ, новинні чи хоча б розважальні веб-сайти), що їх аудиторія охоплює більшість дорослих громадян та всі регіони.

Однак за такого підходу національна культура практично ототожнюється з будь-якою культурною діяльністю, що відбувається в цьому просторі на території країни. Та ми інтуїтивно розуміємо, що так не має бути. Сукупність осіб, які автоматично одержали громадянство новопроголошеної держави, не обов'язково утворює націю, а з їхніх культурних практик зовсім не автоматично утворюється культура національна. Багато хто з них, якщо не територіально й “за паспортом”, то світоглядно, емоційно, культурно й далі вважає себе належним до вчорашньої метрополії, а сучасні медіа-технології дозволяють йому й далі належати до культурного простору тієї метрополії.

Наведені Дж. Кіном приклади публічних сфер, що виходять поза межі держав, легко знаходять російсько-українські аналоги: якщо російське телебачення та газети мають величезні аудиторії в Україні завдяки російськомовності значної частини її населення, то публічна сфера більшості українських мас-медіа далеко не охоплює всієї території країни й усього її населення. Здоровий глузд не дозволяє назвати механічне об'єднання перших і других національним культурним простором України — адже в ньому є очевидні мовні, культурно-світоглядні, політичні “розриви”.

Для сучасної України актуальність проблеми цілісності національного культурного простору визначається такими моментами.

Істотні відмінності в культурних орієнтаціях, у системах цінностей, у джерелах культурно-дозвіллевої та суспільно-політичної інформації, що утворюються між окремими регіонами країни, а також між окремими великими суспільними групами внаслідок нецілісності її культурно-мовного простору, диктують діаметрально протилежні відповіді на головні політичні, економічні, геополітичні виклики, що постають перед державою і суспільством, протилежні погляди на минуле і майбутнє країни, на шляхи її розвитку. Така “феодалізація”

культурного простору спричиняє формування образу “чужого”, спроектованого на стереотипного мешканця іншого регіону або члена іншої соціальної групи, творить ментальну базу для міжрегіональних, міжетнічних, мовних конфліктів, аж до безпосередніх загроз цілісності й незалежності держави.

Для перетворення простої сукупності численних публічних сфер на цілісний національний культурний простір недостатньо їх механічного взаємонакладання. Потрібна інтеграція в єдину систему, для чого важливою, на думку деяких науковців, є структурна повнота національної культури.

Поняття *повноти/неповноти національної культури* (власне, стосовно літератури) запропонував Дм. Чижевський у праці “Історія української літератури” (1956). На його думку, від середини XVIII ст. “український народ робився помалу типовою “неповною нацією”, народом без культурно важливих за тих часів суспільних класів — вищого духовенства та дворянства. Тим самим відпадали не лише — почасти — творчі групи, але ще більше групи, які в XVIII ст. найбільше могли спричинитися до розвитку літератури, бо... вони були її головними споживачами” [16, 310].

“Неповній нації”, за Чижевським, відповідає неповна література:

“Коли за часів барокко українській літературі бракувало лише деяких гатунків, а в цілому середній українець міг задовольнити більшу частину своїх літературних потреб власною літературою, часи класицизму створили зовсім інший стан: українська література була лише якимсь можливим доповненням до літератури чужомовної, однаково чи російської, чи французької, чи польської” [16, 312].

За Чижевським, українські романтики “свідомо поставили собі завдання утворити “повну літературу”, що могла б задовольнити духовні потреби всіх кіл та шарів українського суспільства. Прагнення до “повної літератури” виразилося переважно в утворенні “*повної мови*”, ...придатної в усіх сферах літератури й життя” [16, 455].

У концепції Д. Чижевського “(не)повноти” мови, літератури, нації бачимо два аспекти: **структурний** (“повною” є та література, в якій присутні усі основні структурні елементи — жанри, види, що їх мають ті національні літератури, повнота яких не підлягає сумніву) і, сказати б, **консумп-**

ційний (“повна” література дає асортимент творів і жанрів, здатний задовольнити культурні потреби всіх суспільних груп і верств, так що їм не доведеться звертатися до “чужинської” літературної продукції).

Це поняття (не)повноти нескладно поширити на всю національну культуру: якщо в ній немає власного театру, чи академічної музики, або якщо вони формально є, але значна частка суспільства споживає продукцію іноземного кіно, слухає іноземну музику, то таку культуру слід визнати неповною (за такого підходу в сучасному світі виявиться дуже мало “повних” культур). Звідси — тісний зв’язок повноти культури з “повнотою” нації: якщо у структурі нації відсутні (“зденационалізовані”) важливі суспільні групи, ба й цілі верстви, то немає й тих складників культури, які покликані задовольняти попит цих груп та верств.

Але концепція Чижевського має кілька вразливих елементів.

“Неповна” нація, “народ без культурно важливих суспільних класів” — це або зовсім не нація (а велика етносоціальна чи етнорелігійна група, яка, ймовірно нацією не стане), або ж нація в процесі формування, тобто суспільство, в якому певні соціальні групи/верстви на разі лишаються мовно й культурно неінтегрованими в національну культурну систему⁵.

Існує чимало модерних націй, чиї “культурно важливі” суспільні групи не задовольняються національною культурою, споживаючи культурну продукцію значною мірою іноземного походження. Це особливо слушно щодо соціальних еліт багатьох країн Європи XVIII — початку XIX ст., щодо сучасної молоді (поза США), а також — щодо невеликих націй, яким притаманна мовно-культурна близькість із націями великими (часто — колишніми метрополіями). Приклади: книжковий та музичний ринки Австрії, Ірландії, франкомовної Бельгії, України та Білорусі або кінопрокат більшості європейських країн, де домінує Голлівуд, та Близького Сходу, де домінує Болівуд.

Чи вважати такі ситуації нормальними, чи аномальними? У певному сенсі вони стають нормою там, де склалися відповідні історичні й соціокультурні передумови (часом пов’язані з постколоніальним станом нації).

Та чи є вони нормальними в тому сенсі, що не несуть загроз розвитку національної культури, ба й

самої нації? На жаль, цього сказати не можна, адже в політичних кризових ситуаціях розмитість між-національних і міжкультурних кордонів, а особливо ж домінування “потужнішої” нації в культурному просторі “меншого брата” та породжені цим внутрішньонаціональні мовно-культурні бар’єри можуть поставити на межу зникнення націю як цілість. Прикладом цього є “аншлюс” Австрії у 1939 р., культурне й політичне становище сучасних Бельгії (фактично розколотої на дві мовно-етнічні спільноти) та Білорусі, де національна білоруська культура й білоруська мова цілком маргіналізовані, а національну ідентичність влада намагається будувати з використаннями старих радянських міфів.

Подібні явища (їх часом називають “культурним імперіалізмом”) [9, 26], хай і в менш трагічних формах, посилюються в добу глобалізації, з її супутниковим телебаченням та Інтернетом, роблячи завдання створення національної “повної культури”, здатної обслужити власними силами запити всіх суспільних верств і груп, проблематичним, якщо взагалі можливим [9, 18].

Із концепцією “повної культури” Д. Чижевського перегукується пізніша й глибше продумана запропонована Ю. Лотманом концепція *топологічного простору культури*, в якому ідеологія (міфологія) культурної спільноти є “законодавчим центром, що генетично походить від первісного міфологічного ядра і відтворює світ як щось цілковито впорядковане, з єдиним сюжетом і з вищим сенсом. І хоча [цей законодавчий центр] представляють текст або група текстів, вони мають цілком особливе місце в загальній системі культури саме як унормовуючий механізм, який стосовно всіх інших текстів даної культури посідає мета-рівень” [24, 162].

Лотманова концепція “законодавчого центру культури”, як нескладно помітити, нагадує визначення функцій міфології за Е. Дюркгаймом та Б. Малиновським. Однак новим і важливим її елементом є ідея “топологічного простору міфів”, себто уявного простору, в якому кожному міфіві відведено власне місце, а значить, — і власну роль, і певну систему взаємин з іншими міфами цього-таки простору.

Логічним висновком із Лотманової концепції буде, зокрема, порушення цілісності (розпад) культури як системи, як цілісного простору у випадку, коли його “законодавчий центр” перестає виконувати свою інтеграційну роль для всього “топологіч-

ного простору”. По-новому проблему (не)повноти української культури поставив І. Дзюба у статті 1988 року “Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність?”. Термін “неповнота” він замінив на “неповноструктурність”, котра є наслідком довгої бездержавності. Автор констатував: “...Сьогодні українська національна культура — це культура з неповною структурою. По-перше, тому, що ряд її ланок послаблено, а деяких взагалі немає (...) По-друге, тому, що українська мова не виконує всіх своїх суспільних і культурних функцій, а національна мова — це все-таки становий хребет національної культури, і навіть невербальні, несловесні мистецтва через ряд опосередкувань усе-таки пов’язані з мовою, з уявленнями, оформлюваними мовно, і навіть із самим звучанням мови” [3, 313].

За І. Дзюбою, українська культурна “неповноструктурність” є доволі типовим проявом культурного імперіалізму та наслідком імперіалізму політичного й ускладнюється мовно-культурною близькістю з колишньою російською метрополією, а також мовно-культурною неоднорідністю самої України (адже, крім культурної “неповноти”, маємо ще й нецілісність культурно-мовного простору).

Однак, як ми вже констатували, можливість добитися в сучасних умовах такої повноти національної культури, якої прагнув у 1988 р. І. Дзюба, є дуже проблематичною. Та чи це означає, що проблема цілісності національного культурного простору не має реалістичного вирішення, а сам термін — практичного сенсу?

Нагадаю, що, відповідно до запропонованої вище дефініції, національний культурний простір можна представити як систему, що її складовими елементами є:

- **творці культурно-мистецьких цінностей** — професійні митці й аматори, мистецькі колективи, літератори й діячі різноманітних галузей культури;
- **виробники культурно-мистецьких товарів і послуг** — заклади культури, видавництва, кіностудії, музичні студії тощо;
- **канали та мережі культурної комунікації** — преса, теле- та радіоканали, Інтернет-видання, мережі театральних-видовищних та концертних майданчиків, бібліотек, книгарень, галерей, кіно-театрів або ж аудиторії;
- **споживачі культурного продукту**, індивідуальні та колективні;
- **інституції регулювання культурних прак-**

тик — відповідні органи влади, національні та міжнародні структури регулювання медіального простору та ринку культурних благ, а також структури громадянського суспільства — творчі спілки, професійні й аматорські асоціації, що здійснюють саморегулювання.

Враховуючи зауваження Дж. Кіна та інших науковців щодо застарілості традиційних уявлень про “повну” національну культуру в територіальних межах національної держави, спробуймо модифікувати поняття цілісності НКП, виходячи з відомого визначення системи як певної цілості, що її утворюють ті елементи, зв’язки між якими є тіснішими, ніж їхні зв’язки з елементами, що опиняються поза межами системи.

Наявність чітко окреслених рамок (кордонів) так визначеного культурного простору стає справою якщо не зайвою, то другорядною.

Отож будемо вважати НКП єдиним і цілісним, якщо:

- існують розвинені спільні символічні системи (мова, система вартостей, національна культурна спадщина), що є комунікаційною базою для всього суспільства;

- інформаційні та культурні потреби суспільства задовольняються переважно завдяки національним виробникам культурного продукту та національним каналам культурної комунікації;

- немає значних груп у суспільстві, що стабільно перебувають поза сферою національних комунікаційних каналів, належачи натомість до інонаціонального культурного простору;

- жоден із важливих комунікаційних каналів, що діють в країні, не опиняється цілковито поза дією вітчизняних регулятивних структур.

Наскільки здійсненним є завдання добитися цілісності НКП сучасної України, сформульованої в такий спосіб? Перш ніж відповісти, спробуймо стисло окреслити передісторію формування та сучасний стан цього простору.

Потужний і тривалий вплив на характер культурного простору України справляють мовно-культурні відмінності між окремими регіонами, що мають глибоке історичне коріння. Історія бачила й активні зусилля влади тих держав, що контролювали окремі українські землі, цілеспрямовано, а часто — й силоміць змінити етнічний, конфесійний, мовно-культурний характер цих земель. Послідовна боротьба радянського режиму проти всіх про-

явів незалежності, непровінційності української культури у ХХ ст. — стала черговим етапом процесу, внаслідок якого потужність і тривкість української культурної традиції, української ідентичності в окремих регіонах виявилися надто неоднаковими [2, 23–25].

Якщо Центр і Захід України віками належали до української етнічної території, то освоєння степового Півдня й особливо Сходу розгорнулося лише з ХVIII ст., силами переселенців з різних країн. За задумом імперської влади, на місці колишнього Дикого Поля мала виникнути “Новоросія”, а на місці ханського Криму — православна постеллінська “Таврида”, услід за якою під владою православно-го імператора після Севастополя та Сімферополя, мав би логічно опинитися Константинополь, а там і Акрополь...

Процес формування модерної української нації розгортався в умовах бездержавності, в країні, поділеній між двома імперіями, і протягом довшого часу полягав передусім у формуванні модерної національної культури, а отже — й національного культурного простору, немовби “надбудованого” над традиційною культурою українського селянства, що її простір здебільшого зводився до міриад мовно-культурних мікропросторів сільських громад. Новітні національні культурні сили визрівали в русифікованих містах — Харкові та Києві, Полтаві й Катеринославі, в колонізованому Львові й навіть в імперській столиці Петербурзі.

Однак після валуєвсько-емських заборон (1863, 1876) і подальших репресій українська книжка і преса, українська школа, українські громадсько-політичні організації могли легально існувати лише в порівняно ліберальній австрійській Галичині. А в Російській імперії національна культурна комунікація обмежилася до мікропібличних сфер кільканадцяти українофільських “громад”, гастролей мандрівних “русько-малоруських” театральних труп та до передплати єдиного дозволеного владою українофільського (російськомовного) часопису “Кієвская старіна”.

Сформована в умах тодішніх націєтворчих еліт концепція “Великої України” як Андерсонової “уявленої спільноти” спершу реалізовувалася лише у формі доволі віртуального й фрагментарного спільного культурного простору, але її потенціал, зокрема — політичний, поволі зростав.

Після 1905 р. напрацьовані в Галичині форми

культурницької роботи й навіть створені там національні культурні інституції (напр., “Просвіта”) поширили свою діяльність на “Велику Україну”. Протягом плідного, хоча й нестабільного дев’ятиріччя 1905–1914 розвинулися українська преса, українське книговидання, мережа “Просвіт” охопила тисячі сіл і міст Наддніпрянщини, заснувалися українські політичні партії. Та ці пагони національної культури залишалися не надто масовими й закоріненними: газети були малотиражні й неприбуткові, громадські організації — малочисельні. Власне шкільництво, власний університет та Академію наук українцям вдалося заснувати лише після революції 1917 р., під час короткого періоду державної незалежності.

Плідним для розвитку української культури, мови, преси, театру став період політики “українізації” (1925–1932 роки). Однак уже на початку 1930-х цю політику згорнуто, а майже всіх її творців та виконавців репресовано. Було ліквідовано або “вичищено” чимало створених у 1920-х роках наукових, освітніх, культурно-мистецьких організацій, а ті, що вціліли, “советизовано”, тобто позбавлено національного характеру в ідейному, світоглядному, а інколи — й у мовному сенсі.

Сталінські колективізація та індустріалізація, голодомор 1932–1933 років, боротьба з церквою завдали страшних ударів українському селу з його традиційною культурою. Розгорнулася русифікація спершу підприємств та установ, потім — навчальних і культурних закладів. Ідеологічне, а часто — й організаційне підпорядкування московському Центру освітніх, наукових, медіальних інституцій в Українській РСР значною мірою вилучало їх з цілісної системи національної культури, вбудовувало до системи культури загальнорадянської, що мала стати основою для формування “нової історичної спільноти — радянського народу”.

У 1930-х роках було розгромлено також національні культурні й освітні інституції більшості меншин України — польської, німецької, грецької та інших, майже цілком винищено їх національні інтелігенції; відповідні національні округи, райони, сільради — ліквідовано. Згодом іще сумніша доля спіткала кримських татар (депортація 1944 р.) та євреїв (спершу — Голокост, а по війні — репресії в ході “боротьби з безрідними космополітами”).

Але водночас у радянський період було створено ту державно-комунальну інфраструктуру культур-

ної сфери (театри, музеї, заповідники, бібліотеки, будинки культури, кіностудії, мистецькі навчальні заклади тощо), котра з порівняно незначними змінами існує дотепер і без котрої розвиток сучасної української культури став би майже неможливим.

У радянську ж добу була сформована уніфікована державна *система освіти*. На селі вона була українськомовною, а в містах — переважно (на Сході й Півдні — цілковито) російськомовною. Хоча ідеологічно радянська школа була жорстко уніфікованою по всьому СРСР, усе ж випускники українських шкіл мали таке-сяке уявлення про українську культуру, володіли українською мовою і відчували її більш-менш “своєю”. Натомість на Сході й Півдні, де таких шкіл майже не було, українська мова й культура залишалися значною мірою чужими для значної частки населення. Подібний вплив мали й державні мас-медіа: Центральне телебачення та московські часописи, часто якісніші за “республіканські” ЗМІ, доходили до значно ширшої аудиторії.

Такими чином, російська-радянська мова й культура претендували на роль “своїх” для всіх, українська ж — лише для окремих регіонів і соціальних груп, тож спільним для всієї радянської України культурним простором ставав не так український, як російськомовний загальносоюзний.

Оскільки ж російські мезопублічні сфери нікуди не поділися після 1991 р. з українських теренів, а їх комунікаційні мережі стали модернізованими, комерційно успішнішими, то цей чинник і далі потужно діяв у незалежній Україні, забезпечуючи переваги російськомовного культурного продукту над українськомовним (аудиторія якого помітно менша).

Отже, в Україні саме в радянський період і саме завдяки радянській, одержавленій і централізованій системі освіти, преси, книговидання тощо був уперше сформований український культурний простір, унормувалася й поширилася літературна мова. Та крім позитивного факту самого свого існування, цей простір набув і численних негативних рис — офіційного, централізованого, залежного від влади, неринкового, напівколоніально-провінційного характеру.

З погляду цілісності найбільшим недоліком цього культурного простору було те, що більш-менш “нормально” він функціонував лише в західному регіоні України, дещо гірше — в центральному і практично не охоплював таких регіо-

нів, як Донбас та Крим. Він значною мірою складався з офіційних “публічних сфер” (державне УТ1, “дротове” радіо, державна, відомча та “місцева” фінансована з бюджетів преса), що їх вплив на суспільну свідомість та їх авторитет неunikно слабшали [20; 21].

Проголошення незалежності України підірвало ідеологічний диктат влади, створило передумови для вільного розвитку української національної культури, а відповідно — й для формування національного культурного простору.

Для культурної сфери, однак, роки незалежності стали часом не так розквіту, як глибоких і неоднозначних трансформаційних процесів. Ці процеси виразилися, з одного боку, в розпаді тоталітарної ідеологічної машини, наслідком чого стала криза традиційної для радянського суспільства системи цінностей і культурних практик, а також — занепад успадкованих від радянської доби культурних інституцій та індустрій.

З іншого ж боку, поволі формувалася нова, переважно недержавна культурна інфраструктура, а в ширшому плані — поволі окреслюється якісно нова парадигма української національної культури.

Чимало колись масових культурних практик, пов’язаних із низькими цінами на часописи та книжки, на театральні, концертні, музейні квитки) та ізольованістю від світового культурного простору, в 1990-х роках занепали, втративши стару господарчу основу й надто повільно набуваючи нову (як-от зросло купівельну спроможність).

Сьогодні культурна сфера України в господарчоправовому плані поділена на державно-комунальну та недержавну частини, які залишаються де-факто нерівноправними. Державно-комунальний сектор культурної сфери фінансується, хай і погано, переважно з бюджету, натомість недержавний сектор майже не має державної фінансової підтримки. На ринку культурних товарів і послуг в Україні поки що значно потужнішими виглядають закордонні структури (російські — в поп-музиці, книговидаванні, американські — в кіно). Деяко втративши позиції, все ж зберігся тіньовий бізнес [20, 224–227].

Як відомо, розвиток Інтернету, зокрема — музичного та аудіовізуального “стрімінгу”, завдав потужних ударів по традиційних культурних індустріях у всьому світі. Парадоксальним чином їх українські аналоги постраждали менше — вочевидь, через свою слаборозвиненість.

Складною лишається мовна ситуація в Україні. На початку 1990-х було досягнуто своєрідного “мовного компромісу” між національно-демократичним середовищем та старою номенклатурою й східноукраїнськими елітами. Він полягав у формальному визнанні єдиної державної мови з одного боку, й толеруванням подальшого домінування пострадянської системи цінностей та російської мови в багатьох сферах суспільного життя (а в південних та східних регіонах України російська мова фактично залишалася єдиною вживаною). Такий компроміс дозволяв тоді уникати гострих конфліктів, однак він законсервував нецілісність культурно-мовного поля, що стало перешкодою у формуванні загальнонаціональної ідентичності.

Рафікована 2003 р. Верховною Радою *Європейська хартія регіональних мов або мов меншин* була використана окремими органами самоврядування Сходу й Півдня не для захисту мов, яким загрожує зникнення, а для закріплення домінування російської мови в цих регіонах.

Утім, згаданий компроміс протривав до 2012 р., але був зруйнований прийняттям так званого мовного закону Ківалова-Колесніченка. “Проштовхування” владою цього закону мало вибуховий культурно-політичний ефект і в разі його активного застосування означало фактичне позбавлення української мови статусу єдиної державної, витіснення її з ужитку в багатьох областях Сходу й подальший розпад України на два мовні макро-регіони. Разом із відмовою уряду від планів євроінтеграції це фактично й спровокувало політичний вибух зими 2013–2014 років.

Революційні події 2014 р., подальші дії та рішення влади й інших ключових діячів (як-от відключення деяких російських телеканалів, втрата суспільної легітимності проросійськими силами, зокрема й у культурі), безперечно, мали помітний і неоднозначний вплив на різні аспекти та складові елементи культурного простору України, однак складність, серйозність і маловивченість цих змін змушують обмежитися тут лише констатаціями основних фактів та їх важливості, відклавши аналіз на пізніше.

Спробуємо ж підсумувати огляд основних тенденцій розвитку національного культурного простору останніх років.

Попри певні успіхи, не забезпечено переваги національного продукту на основних ринках куль-

турних благ (книжка, кіно та відео, преса, музика). У культурно-дозвілловому “раціоні” пересічного громадянина України й досі провідне місце посідають російські розважальні телепрограми та “мільні опери”, російська (та перекладена російською) популярна література, зрештою, сумнозвісні російські “попса” та “шансон”. Хоча українські електронні ЗМІ стали провідними в задоволенні культурно-інформаційних потреб громадян України, але в програмному наповненні більшості телеканалів досі домінує іноземний продукт.

Усе це є не в останню чергу наслідком неефективної й непослідовної державної політики. Практично немає органів виконавчої влади, які б опікувалися недержавним сектором у культурі. Дотримання положень законодавства щодо мовного режиму ЗМІ та квоти національного продукту в ефірі й кінопрокаті донедавна практично не контролювалося. Надзвичайно неефективною була діяльність Держкомвидаву (пізніше приєднаного до Держтелерадіо) з підтримки національного книговидання.

Відтак доводиться констатувати: культурний простір України залишається нецілісним, а це зумовлює означені вище ризики й загрози для суспільства. Хоча досягнути ідеалу “повної” національної культури, як її розумів Д.Чижевський, у сучасному світі практично неможливо, та й недоцільно, однак більшої цілісності національного культурного простору можна домогтися зусиллями на таких напрямках:

посилення державної підтримки україномовних форм інформаційної, культурно-мистецької, освітньої діяльності;

розвиток загальнонаціональних каналів телебачення і радіомовлення, зокрема – впровадження цифрових технологій в ТБ та радіо;

нарощування ресурсів українського Інтернету (зокрема, культурно-мистецького та науково-просвітницького контенту);

ефективніша підтримка національних культурних індустрій, просування українського культурного продукту на ринку, у споживанні населення всіх регіонів України.

Примітки:

¹ Одним із свіжих прикладів осмислення суперечливого впливу глобалізації на національні культури, зокрема й українську, є праця І.Дзюби “Глобалізація і майбутнє культури” (Культурологічна думка, — 2009. — № 1. — С. 27–33).

² Напр., проект Центру О. Разумкова, результатом якого став матеріал “Спільна ідентичність громадян України. Аналітичні матеріали для обговорення на круглому столі “Регіони України: перспективи єднання, шляхи формування спільної ідентичності”. — Київ, червень 2006. — 75 с.

³ Ось визначення **соціальної культури** у Кімлічкі: “Під соціальною культурою я розумію територіально-сконцентровану культуру, базовану на спільній мові, що використовується в широкому наборі суспільних інституцій, у публічному та приватному житті — в шкільництві, масмедіа, праві, економіці, урядуванні тощо, охоплюючи увесь спектр людської діяльності, включно з суспільним, освітнім, релігійним, дозвіллевим та господарчим життям. Я називаю цю культуру соціальною, аби наголосити, що вона передбачає спільну мову та суспільні інституції, а не спільні релігійні

переконання, родинні традиції, чи стилі життя індивідуумів” [22, 18].

⁴ Габермас стверджує, що цю категорію “слід шукати радше в тій широкій царині, з якої колись визначалося традиційне поняття “політика”, адже в межах якоїсь окремої наукової дисципліни предмет розпадається. (...) Ми сприймаємо *громадянську відкритість* як категорію, своєрідну для кожної епохи... (Ю. Габермас, цит. праця, с. 42).

⁵ Варто зазначити, що деякі теоретики націоналізму (напр., Я.Крейді та В.Веліські, а за ними — й наш співвітчизник В.Лісовий) називали “неповними” такі нації, котрі не мають “усіх ознак” розвинутої нації — напр., власної мови або власної держави тощо. Напр., “неповною” є швейцарська нація, бо розмовляє чотирма мовами, а не однією власною, чи ірландська або американська, бо розмовляють англійською, чи шотландська, бо не має власної незалежної держави і так далі. За такого підходу, мало не більшість сучасних національних держав створені “неповними” націями.

Література / References:

1. *Габермас Ю.* Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії громадянське суспільство / Пер. з нім. — Львів: Літопис, 2000. — 320 с.
2. *Гриценко О. А.* Культурна трансформація в сучасній Україні: основні чинники та загальний характер змін // V Культурологічні читання пам’яті В. Подкопаєва “Культурологічний дискурс сучасного світу”: Зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конференції, Київ, 1-2 червня 2007 р. — К.: Міленіум, 2007. — С. 20–31.

1. *Habermas, J.* Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu eine Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. — Suhrkamp, Frankfurt am Mein, 1962. Habermas J. Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu eine Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. — Suhrkamp, Frankfurt am Mein, 1962.

2. *Grytsenko, O.* Kul’turna transformatsiia v suchasni Ukraini: osnovni chynnyky ta zahal’nyi kharakter zmin. // V Kulturologichni chytannia pamiatii V.Podkopaieva “Kulturologichnyi dyskurs suchasnoho

3. Дзюба І. М. Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? // Україна. Наука і культура (Щорічник), 1988. – С. 309–323.
4. Дзюба І. М. Глобалізація і майбутнє культури // Культурологічна думка. – 2009. – № 1. – С. 27–33.
5. Євтух В. Б. Етносуспільні процеси в Україні. Можливості наукових інтерпретацій. – К.: ВД “Стилос”, 2004. – 243 с.
6. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення. / пер. з англ. О. Гриценка. – К.: К.І.С., 2000. – 192 с.
7. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки. – К.: Критика, 2010. — 654 с.
8. Культурна політика в Україні. Аналітичний огляд. / За ред. О. Гриценка – К.: УЦКД, 2007.
9. Лалл, Дж. Мас-медіа, комунікація, культура. / пер. з англ. – К.: “К.І.С.”, 2002.
10. Рябчук М. Від Малоросії до України. Парадокси запізненого націєтворення – К.: Критика, 2000. – 304 с.
11. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
12. Рябчук М. Амбівалентний дискурс амбівалентної трансформації // Україна модерна. № 5 (16). – 2010. – С. 113–152.
13. Сміт Е. Культурні основи націй: ієрархія, заповіт і республіка. – К.: Темпора, 2010. – 312 с.
14. Спільна ідентичність громадян України. Аналітичні матеріали для обговорення на круглому столі “Регіони України: перспективи єднання, шляхи формування спільної ідентичності”. / Центр О. Разумкова, Київ, червень 2006. – 75 с.
15. Стріха М. Мова. // Нариси української популярної культури / за ред. О.Гриценка. – К.: УЦКД, 1998. – С. 414–421.
16. Чижевський Д. Історія української літератури. Від початків до доби реалізму. – Тернопіль, Феміна, 1994. – 352 с.
17. Anderson, B. Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1991.
18. Appadurai A. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy / in: M. Featherstone (ed.) Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity. – Sage, London, 1990, P. 298–315.
19. Deutsch, Karl W. Nationalism and Social Communication. The Inquiry into the Foundation of Nationality. – MIT Press, Cambridge Mass., 1966.
20. Hrytsenko O. Imagining the Community: Perspectives on Ukraine's Ethno-cultural Diversity // Nationalities Papers. – vol. 36, Issue 2. – 2008 – P. 197–222.
21. Hrytsenko O. Culture as a Nation-building Tool in Contemporary Ukraine // Journal of Ukrainian Studies, 26. – No 1-2, Summer-Winter. – 2001.
22. Kloskowska, A. Kultury narodowe u korzeni. – Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1996. – 360 s.
23. Kymlicka, W. Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe // W. Kymlicka and M. Opalski (eds), Can Liberalism Be Exported? – Oxford Univ. Press, 2001,
24. Lotman, Yuri. Universe of the Mind. – London: Tauris, 1990. – 250 p.
25. Panina N. Ukrainian Society // Sociological monitoring. 1994–2005. Kyiv, 2005.
26. Tomlinson J. Cultural Imperialism – London: Pinter Publishers, 1991.
- svitu”. Zbirnyk materialiv Vseukrains'koi naukovoï konferentsii. Kyiv, 1-2.06.2007. – Kyiv: Millenium, 2007. – p. 20–31.
3. Dziuba, I. Chy usvidoml'uiemo natsional'nu kul'turu iak tsilisnist' ? // Ukraina. Nauka i Kul'tura, 1988. – p. 309–323.
4. Dziuba, I. Globalizatsiia i maibutnie kul'tury // Kul'turologichna dumka. – 2009 – № 1 – p. 27–33.
5. Yevtukh, V. Ethnosuspil'ni protsesy v Ukraini. Mozhlyvosti naukovykh interpretatsii. – Kyiv: Stylos, 2004. – 243 p.
6. Keane, J. Civil Society: Old Images, New Visions. – Cambridge: Polity Press, 1998. – 202 p.
7. Kulyk, V. Dyskurs ukrains'kykh media: identychnosti, ideologii, vladni stosunky – Kyiv: Krytyka, 2010. – 654 p.
8. Cultural Policy in Ukraine. National Report (prepared by task force of the Ukrainian Centre for Cultural Studies. Task force leader Oleksandr Grytsenko) – Council of Europe, Steering Committee for Culture, CDCULT (2007)14 – 125 p.
9. Lull, James. Media, Communication, Culture. A Global Approach – Cambridge: Polity Press, 1995. – 208 p.
10. Riabchuk, M. Vid Malorisii do Ukrainy. – Kyiv: Krytyka, 2000. – 304 p.
11. Riabchuk, M. Dvi Ukrainy: real'ni mezhi, virtual'ni viiny. – Kyiv: Krytyka, 2003. – 336 p.
12. Riabchuk, M. Ambivalentnyi dyskurs ambivalentnoi transformatsii. // Ukraina Moderna – 2010. – № 5 (16). – p. 113–152.
13. Smith, Antony D. The Ethnic Origins of Nations. – Oxford: Blackwell, 1986. – 312 p.
14. Spil'na identychnist' hromadian Ukrainy. Analitychni materialy dlia obhovorennia na Kruhloму stoli “Regoiny Ukrainy: perspektyvy iednannia, shl'akhy formuvannia spil'noi identychnosti” // Centr O.Razumkova – Kyiv: 2006. – 75 p.
15. Strikha, M. Mova. // Narysy Ukrains'koi popularnoi kul'tury (ed. O.Grytsenko) – Kyiv: UCKD, 1998 – p. 414–421.
16. Chyzhevs'kyi, D. Istorია Ukrains'koi literatury. – Ternopil': Femina, 1994. – 352 p.
17. Anderson, B. Imagined Communities. Reflections on the Origins and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1991.
18. Appadurai A. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy / in: M. Featherstone (ed.) Global Culture: Nationalism, Globalization and Modernity. – Sage, London, 1990 – p. 298-315
19. Deutsch, Karl W. Nationalism and Social Communication. The Inquiry into the Foundation of Nationality. – MIT Press, Cambridge Mass., 1966.
20. Hrytsenko O. Imagining the Community: Perspectives on Ukraine's Ethno-cultural Diversity // Nationalities Papers – vol. 36, Issue 2, 2008 – p. 197–222.
21. Hrytsenko O. Culture as a Nation-building Tool in Contemporary Ukraine // Journal of Ukrainian Studies, 26. – No 1-2, Summer-Winter – 2001. – p. 224–236.
22. Kloskowska, A. Kultury narodowe u korzeni. – Warszawa: Wydawnictwo PWN, 1996 – 360 s.
23. Kymlicka, W. Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe – in: // W. Kymlicka and M. Opalski (eds), Can Liberalism Be Exported? – Oxford Univ. Press, 2001.
24. Lotman, Yuri. Universe of the Mind. – London: Tauris, 1990. – 250 p.
25. Panina N. Ukrainian Society. Sociological monitoring. 1994-2005. – Kyiv: Institute of Sociology, 2005.
26. Tomlinson J. Cultural Imperialism – London: Pinter Publishers, 1991.

Гриценко Александр Андреевич

Целостность /единство национального культурного пространства: существенная черта или желаемая цель?

Аннотация. Статья содержит краткий критический обзор развития теоретических представлений о национальной культуре и национальном культурном пространстве, основанный на концепциях публичной сферы (Ю. Хабермас), цивилизационного

процесса, гражданского общества (Н. Элиас, Дж. Кин и др.), нации как культурного (коммуникативного) сообщества (Э. Смит, К. Дойч, Б. Андерсон). Раскрыты отношения между этими теориями и отечественными концепциями полноты литературы/культуры (Д. Чижевский), полноструктурности национальной культуры (И. Дзюба). Сформулировано понятие национального культурного пространства как совокупности публичных сфер разных уровней, а также понятия его целостности и единства; определены основные факторы, их определяющие.

Ключевые слова: культурное пространство, публичная сфера, национальная культура, идентичность, масс-медиа, культурный продукт, глобализация, целостность национального культурного пространства.

Hrytsenko Oleksandr

Integrity of a National Cultural Space: an Intrinsic Feature or a Desirable Goal?

The article proposes a critical overview of the development of theoretical conceptualization of national culture and national cultural space, based on the concepts of public sphere, civil society, the civilizing process (J. Habermas, J. Kean, N. Elias and others), on theories of nation as a cultural/communicative community (A. Smith, K. Deutsch, B. Anderson and others) which suggest that a nation is a communicative group characterized by unity of its culture as a system of several building blocks (such as language, literature and arts, rites and beliefs, as well as national social, political, economic, cultural institutions) which are supposed to be complimentary. Where such complementarity (or integrity of sorts) is not achieved, nations tend to fall apart.

This issue is very important for Ukraine, where processes of modern nation-building (and modern national culture-building as well) have been much more bumpy than in most European nations. Contemporary globalization, controversial by its nature and characterized by its disjuncture (A. Appadurai), adds still more complications, transforming the very notions of national culture and inter-cultural communication/ and arguably bringing about 'new feudalization'.

A concept of national cultural space can be useful in theorizing these phenomena and understanding them. It is based on a familiar but blurry notion of public space, defined by J. Kean as "a particular type of spatial relationship between two or more people, connected by a certain means of communication (TV, radio, satellite, telephone, email etc) in which non-violent controversies erupt ...concerning the power relations within their given milieu of interaction and/or within the wider milieu of social and political structures within which the disputants are situated". It is apparent that much of these 'disputations' in a specific society are shaped by its culture and have an incarnation of cultural communication.

Using J.Kean's typology of micro-public, meso-public and macro-public spheres, the author proposes a definition of national cultural sphere as a totality of micro-public and meso-public spheres that exist within a nation-state, with their audiences and communication channels (networks).

What remains outside national cultural space? Mostly global macro-public spheres which interact with the nation in question, but also those public spaces which do not identify themselves with this nation-state and its culture.

These 'new feuds' might look to some like mere manifestations of society's diversity. In times of crisis, however, they might not only undermine the integrity of national cultural space but also facilitate violent conflicts.

Integrity of national cultural space is understood here as a quality whereby the above-mentioned totality of public spaces (those that identify themselves with the nation in question) covers all of the nation-state and all (or at least most) of its citizens. The unity of language is helpful but not necessary, the unity of ideology (sometimes called the national idea) is not needed, a requirement of this kind can even be harmful for the integrity.

The article also tries to clarify the relations/differences between the proposed concept of national cultural space and the previously developed concepts of completeness of national literature/culture (D. Czyzhevsky) and of structural integrity ('povnostrukturnist') of national culture (I. Dziuba).

Both of the mentioned theories seem to envisage an ideal of national culture whereby all cultural/artistic demands of the society are served by its national cultural product, and the national language serves as the core element and main identifying feature of it. This ideal cannot be practically achieved in contemporary globalized world.

Keywords: cultural space, public sphere, national culture, identity, mass media, cultural goods, globalization, integrity of national cultural space.